

۳۲۶۱۷

بررسی جرم منازعه در حقوق کیفری ایران

(مطالعه تطبیقی)

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته حقوق جزا و جرم شناسی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر ایرج گلدوزیان

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر غلامحسین الهام

نگارش:

جعفر یزدیان جعفری *

تقدیم به:

پدر و مادران عالمی که خود را
وقف جویندگان علم نموده اند.

علائم اختصاری

ص	..... صفحه
صص	..... صفحات
رک	..... رجوع کنید
ق.م.	..... قانون مدنی
ق.م.م.	..... قانون مسئولیت مدنی
ق.م.ع.	..... قانون مجازات عمومی
ق.م.ا.	..... قانون مجازات اسلامی
ق.ح.ق.	..... قانون حدود و قصاص
ق.م.ج.ن.م.	..... قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح

مرکز اطلاعات آژانس امنیتی ایران
موسسه اسرار

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه.....
۱.....	۱- بیان موضوع.....
۲.....	۲- ضرورت و سابقه پژوهش.....
۴.....	۳- سؤالات تحقیق.....
۵.....	۴- فرضیات تحقیق.....
۶.....	۵- شیوه کار و معرفی کلی مطالب.....

بخش اول: ارکان منازعه

۱۰.....	فصل اول: رکن قانونی.....
۱۱.....	مبحث اول: مستند قانونی و سابقه موضوعه.....
۱۳.....	مبحث دوم: ماهیت و مبانی جرم انگاری.....
۱۶.....	تکمله.....
۲۰.....	فصل دوم: رکن مادی.....
۲۰.....	مبحث اول: رفتار فیزیکی.....
۲۱.....	گفتار اول: مداخله در نزاع.....
۲۳.....	گفتار دوم: مقابله شرکت کنندگان در نزاع.....
۲۹.....	مبحث دوم: اوضاع و احوال لازم برای تحقق جرم.....
۲۹.....	گفتار اول: شرایط مربوط به مرتکبین.....
۲۹.....	الف - تعداد مرتکبین.....

۳۳	ب - مشخص بودن مرتکبین
۳۸	گفتار دوم: شرط مربوط به نزاع: علنی بودن منازعه
۴۲	مبحث سوم: نتیجه منازعه
۴۲	گفتار اول: مقید بودن منازعه
۴۵	گفتار دوم: رابطه سببیت بین منازعه و نتایج حاصله
۴۸	فصل سوم: رکن معنوی
۵۱	نتیجه گیری بخش اول
بخش دوم: آثار منازعه	
۵۵	فصل اول: مسئولیت کیفری (مجازات)
۵۵	مبحث اول - تعزیر
۶۲	مبحث دوم - قصاص
۶۸	فصل دوم: مسئولیت مدنی (ضرر و زیان ناشی از جرم)
۶۸	مبحث اول: پذیرش ادعای ضرر و زیان
۷۳	مبحث دوم: مسئول پرداخت ضرر و زیان
۷۳	گفتار اول: مسئولیت بیت المال
۷۵	گفتار دوم: مسئولیت متنازعین
۷۶	الف) تعیین مسئول از طریق قرعه
۸۱	ب) تقسیم مسئولیت
۸۳	ج) تحلیل دیدگاهها
۹۲	نتیجه گیری بخش دوم
۹۵	ارزیابی نهائی و پیشنهادات
۱۰۰	فهرست منابع و مآخذ
۱۰۷	فهرست قوانین و آئین نامه ها
۱۰۹	پیوست ها
۱۱۰	پیوست شماره یک: قوانین خارجی
۱۱۴	پیوست شماره دو: استفتائات

مقدمه

وان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا فاصلحوا بینهما فان بغت
احدیہما علی الاخری فقاتلوا الّتی تبغی حتی تفتیء الی امرأ....

حجرات، آیه ۹

۱- بیان موضوع

درگیریهای دسته جمعی به هر دلیلی که باشد در جوامعی که دارای حکومت مرکزی به عنوان عامل استقرار نظم و امنیت هستند امری مذموم و محکوم است چه افراد تا زمانی که بتوانند از طرق مسالمت آمیز و در نهایت توسل به قوای عمومی به حقوق خود نائل آیند، تمسک به خشونت فاقد هرگونه توجیه منطقی خواهد بود. البته مکالمه و گفت و شنود نیازمند محیطی آرام است که طرفین در آن به حقوق یکدیگر احترام بگذارند بنابراین در محیط ناآرام و مملو از بی احترامی نباید انتظار مذاکرات صلح آمیز داشت.

اگرچه همواره پیشگیری به طریقی غیر از نظام کیفری برای جلوگیری از جرائم و کاهش رفتارهای ناقض قانون و به طور کلی اصلاح افراد به جای ترساندن آنان از خشونت قانون همواره مؤثرتر و بهتر از درمان است اما از باب «آخر الدواء» حکومت چاره‌ای جز تجویز مجازات برای اعاده نظم اجتماعی که متولّی آن است ندارد.

هفتاد ما در این رساله تنها بررسی ابعاد حقوقی اینگونه مخاصمات، تحت عنوان جرم «منازعه» یا «نزاع دسته جمعی» است و پی بردن به ریشه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و

حتی سیاسی این اعمال، خود نیاز به بررسی جداگانه دارد. اگر در گذشته نه چندان دور، زندگی ملوک الطوائفی، ایلبازیها و خانخانیها زمینه این جرم را فراهم می‌ساخت در حال حاضر، صور جدید منازعه را می‌توان در قالب رقابت‌های غیر متعارف سیاسی بین احزاب رقیب و یا در بازیها و ورزشهای گروهی بین هواداران دو تیم جستجو کرد. بنابراین اختصاص این جرم به جوامعی خاص تحت عنوان جوامع بدوی و عقب افتاده در دنیای امروزی حتی در اوج تمدن نمی‌تواند توجیه علمی کافی داشته باشد چه روحیه تهاجم و پرخاشگری روحیه‌ای است که تنها صورت بروز آن متفاوت است.

۲- ضرورت و سابقه پژوهش

تا آنجا که نگارنده اطلاع دارد جرم منازعه به عنوان یکی از جرائم علیه تمامیت جسمانی اشخاص کمتر در ادبیات حقوقی کشور ما مورد بررسی قرار گرفته است و چون عمده مطالب عنوان شده در این خصوص بر مبنای قانون مجازات عمومی (۱۳۰۴ و اصطلاحات بعدی) نگارش یافته، با توجه به تغییرات اساسی در مقررات پس از انقلاب اسلامی، بررسی مجدد آن طبق مقررات و متون قانونی فعلی ضروری می‌نماید. زیرا همانگونه که می‌دانیم مقررات کیفری قبل از انقلاب خصوصاً در زمینه جرائم علیه اشخاص و بالاخص تمامیت جسمانی، تحولات بنیادی داشته، دگرگونی‌های آن را باید با در نظر گرفتن مبانی فقهی مسأله یعنی احکام قصاص و دیات تحلیل نمود. ابهامات و تنگناهای قانونی در مورد جرم موضوع بحث، ما را بر آن داشت تا با توجه به جمیع جهات یعنی سابقه قانونگذاری جرم منازعه در حقوق موضوعه تا کنون، توجه به رویه‌های قضائی موجود و از همه مهمتر مبانی فقهی آن، پایه‌ها و اجزاء این جرم را از نو بررسی کنیم تا بدین طریق کمکی هر چند ناچیز به رفع ابهامات در راستای استناد به این جرم صورت گیرد.

حال که صحبت از کمبود ادبیات حقوقی در خصوص منازعه به میان آمد بهتر است

اشاره‌ای به سابقه پژوهش در این زمینه کنیم. این سابقه در کشور ما به دو کتاب و چند مقاله بر می‌گردد:

الف) کتب:

۱- استاد دکتر ابراهیم پاد در کتاب حقوق کیفری اختصاصی خود چند صفحه‌ای را به بررسی این جرم اختصاص داده‌اند.

۲- استاد دکتر ایرج گلدوزیان نیز به طور خلاصه در کتاب حقوق جزای اختصاصی بر منازعه نظری داشته‌اند.

ب) مقالات: این مقالات دودسته‌اند دسته‌ای از آنها به بررسی خود جرم اختصاص دارد شامل:

۱- «منظور قانونگذار از مادتين ۱۷۵ قانون مجازات عمومی و مکرر آن» مندرج در شماره ۹۰ مجله کانون وکلا.

۲- «بررسی جرم صدمات بدنی در اثنای منازعه» مرقوم در شماره ۱ مجله پژوهش حقوق و سیاست.

دسته دیگر این مقالات تنها به بررسی قسمتی از این جرم خصوصاً جبران ضرر و زیان ناشی از آن مربوط می‌شود که عناوین آنها عبارت است از: ۱- «بحثی درباره ماده ۱۷۵ قانون مجازات عمومی و مکرر آن» در شماره ۸۷ مجله کانون وکلا ۲- «مطالبه ضرر و زیان از متهمین شرکت در منازعه» مذکور در شماره ۱۰۱ مجله کانون وکلا ۳- «بحثی پیرامون ماده ۳۱۵ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۰» در شماره سی و سوم مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی.

همانگونه که گفته شد این مطالب برخی مربوط به پیش از انقلاب است که بعضاً با مقررات بعدی قابل انطباق نیست و قسمتی که مربوط به پس از انقلاب است نیز بخشی قبل از تصویب آخرین مقررات در این زمینه است و بالطبع نمی‌تواند هماهنگ با مواد قانونی فعلی باشد

التهایه آن قسمت که مطابق آخرین مقررات است نیز به حد کافی به تجزیه و تحلیل نزاع دسته‌جمعی نپرداخته است و این طبیعی است زیرا ما در صدد ارائه یک رساله تحقیقی هستیم و مطالب عنوان شده دیگران در حد یک مقاله یا مبحث کوچکی از یک کتاب بوده است. اگر نویسنده بتواند در پایان این رساله تا حدی اختلاف نظرهای موجود در مورد جرم موضوع بحث را به هم نزدیک کرده و مشکلات عملی دادگاهها و قضات را در این زمینه کاهش دهد به هدف خود رسیده است. بدین منظور در ادامه مقدمه، سؤالات، فرضیات، شیوه کار و طرح کلی تحقیق را بیان می‌نمائیم.

۳- سؤالات تحقیق

سؤالات مطرح در این رساله یک سؤال کلی و اساسی و یکسری سؤالات جزئی و فرعی است سؤال اساسی از این قرار است: منازعه به لحاظ ماهیت دارای چگونه ماهیتی است؟ ماهیت جرم علیه تمامیت جسمانی اشخاص، علیه نظم عمومی یا هر دو؟ اما سؤالاتی که از این سؤال کلی متفرع می‌شود از این قرار است:

- ۱- آیا مشخص نبودن مرتکب اصلی صدمات شرط تحقق جرم نزاع دسته‌جمعی است؟
- ۲- آیا دفاع مشروع در منازعه قابل استناد است؟
- ۳- آیا علنی بودن جرم، شرط تحقق آن است؟
- ۴- منازعه جرمی است مطلق یا مقید به نتیجه؟
- ۵- آیا عمدی بودن خود نزاع قابل تسری به نتایج آن نیز هست؟
- ۶- ماهیت تعزیر در منازعه، حکومتی است یا شرعی؟
- ۷- برای اثبات قصاص، قسامه به عنوان یکی از طرق اثبات جنایات تا چه حد می‌تواند در منازعه کار برد داشته باشد؟
- ۸- آیا ادعای ضرر و زیان در منازعه از جانب متنازعین پذیرفته است؟
- ۹- آیا بیت المال می‌تواند مسئول جبران خسارات بدنی ناشی از منازعه باشد؟

۱۰- آیا با قرعه می‌توان مسئول جبران زیان را در نزاع مشخص کرد؟

۱۱- آیا قانون در خصوص مسئول جبران خسارت و شیوه آن در منازعه ساکت است؟

۴- فرضیات تحقیق

اما فرضیاتی که ما در صدد اثبات آنها در این رساله هستیم از قرار ذیل است:

فرضیه اساسی این است که: منازعه دارای ماهیتی دوگانه با غلبه جنبه حفظ نظم عمومی بر

جنبه تمامیت جسمانی اشخاص است. فرضیات فرعی عبارتند از:

۱- تحقق منازعه اعم از مشخص بودن یا نبودن مرتکب اصلی صدمات است.

۲- با در نظر گرفتن وضعیت خاص منازعه، دفاع مشروع نمی‌تواند عاملی برای توجیه این

جرم باشد.

۳- با توجه به ماهیت جرم، علنی بودن شرط تحقق نزاع است.

۴- بر اساس قانون منازعه جرمی مقید است اما اصولاً بهتر آن است که مطلق باشد.

۵- نتایج نزاع بر خلاف خود نزاع می‌تواند حسب مورد عمدی یا غیر عمدی باشد.

۶- تعزیر مقرر برای منازعه، ماهیتاً تعزیر بازدارنده یا حکومتی است.

۷- قسامه در برخی منازعات می‌تواند طریق اثبات جنایات حاصل از آن باشد.

۸- ادعای ضرر و زیان از ناحیه متنازعین بر یکدیگر پذیرفته است.

۹- بیت‌المال در موارد نادر و با وجود شرایطی می‌تواند مسئول پرداخت ضرر و زیان

جسمانی ناشی از نزاع باشد.

۱۰- قرعه، بنابر یک نظر و در شرایط ویژه می‌تواند وسیله تعیین مسئول پرداخت خسارت

در نزاع باشد.

۱۱- قانونگذار مسئول و نحوه جبران خسارت را با یک حکم کلی که شامل نزاع هم بشود

مشخص کرده است.

۵- شیوه کار و معرفی کلی مطالب

شیوه کار در تدوین پایان نامه، جمع آوری تئوریه‌ها، نظریات و رویه‌های قضائی مختلف و تجزیه و تحلیل آنها بر اساس اصول حقوقی و مقررات حاکم برای ارائه نظریه صائب‌تر و منطقی‌تر است و سعی بر آن بوده که در راه تفسیر دکترین‌ها و قوانین، واقعیت‌های موجود جامعه مد نظر قرار گیرد و با توجه به عنوان رساله که مطالعه تطبیقی را هم در بر دارد برای اثبات فرضیه‌های تحقیق از مقررات سایر کشورها نیز مشخصاً، حقوق کامن‌لا و برخی کشورهای عربی که حقوق آنها عمدتاً ملهم از حقوق رومی - ژرمن می‌باشد استفاده شده است. بنابراین مطالعه تطبیقی مطالب، ضمن ارائه هر مطلب و به فراخور موضوع بیان شده است. ترتیب ارائه مطالب از قرار زیر است:

رساله به دو بخش تقسیم خواهد شد بخش اول به بررسی ارکان سه گانه جرم شامل عناصر قانونی، مادی و معنوی و بخش دوم به بررسی آثار جرم مشتمل بر اثر کیفری و مدنی (مجازات و ضرر و زیان ناشی از جرم) اختصاص دارد. در فصل اول از بخش اول که به رکن قانونی اختصاص یافته طی دو مبحث مستند قانونی جرم و سابقه موضوعه آن در قوانین کیفری (مبحث اول) و نیز مبانی جرم‌انگاری و ماهیت جرم (مبحث دوم) بررسی شده است. در فصل دوم رکن مادی به شرح مباحث ذیل مورد مذاقه قرار گرفته است:

مبحث اول - رفتار فیزیکی مبحث دوم - اوضاع و احوال لازم برای تحقق جرم و مبحث سوم نتیجه منازعه. نهایتاً در فصل سوم این بخش نیز رکن معنوی جرم مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت. اما در بخش دوم ابتدا در فصل اول مسئولیت کیفری در دو مبحث تعزیر و قصاص و سپس در فصل دوم مسئولیت مدنی با دو مبحث پذیرش ادعای ضرر و زیان (مبحث اول) و مسئول پرداخت ضرر و زیان (مبحث دوم) به عنوان آثار حقوقی جرم بررسی شده است. در پایان هر بخش نیز نتیجه گیری مربوطه به همان قسمت به صورت خلاصه‌ای از

مطالب عنوان شده آمده است. در انتهای رساله نیز نتیجه گیری کلی و ارزیابی نهائی و همچنین پیشنهاداتی برای اصلاح مقررات در این زمینه ارائه خواهد شد.

در پایان بر خود لازم می دانم از راهنمایی ها، مشاورت ها و ارشادهای راهگشای اساتید محترم جناب آقای دکتر گلدوزیان و همچنین جناب آقای دکتر الهام و کلیه کسانی که نگارنده را در راه جمع آوری و تدوین این رساله یاری رساندند کمال تشکر و قدردانی را نمایم.

بخش اول:

ارکان منازعه

شامل:

فصل اول - رکن قانونی

فصل دوم - رکن مادی

فصل سوم - رکن معنوی

قانونگذار در ماده ۲ قانون مجازات اسلامی در تعریف جرم، آن را فعل یا ترک فعلی می‌داند که قانون برای آن ضمانت اجرای کیفری یعنی مجازات پیش‌بینی کرده باشد. از این تعریف برمی‌آید که اولاً برای تحقق یک جرم بروز و ظهور یک رفتار خاص (رکن مادی) لازم است و ثانیاً جرم بودن و ممنوعیت قبلی این رفتار می‌بایست قبلاً توسط قانونگذار بیان شده باشد. (رکن قانونی) علاوه بر این دو رکن نیاز به یک تقصیر جزائی نیز در مفهوم کلی آن وجود دارد (رکن معنوی یا روانی) تا با اجتماع آنها جرمی واقع شود. منازعه نیز به عنوان یک جرم، لامحاله از این قاعده مستثنی نبوده و نیاز به سه پایه قانونی، مادی و معنوی دارد که طی فصول بعد به بررسی آنها می‌پردازیم.